

УДК 342.9:165.422

О. І. Миколенко

**СУБ'ЄКТИВНІ ФАКТОРИ, ЯКІ НЕГАТИВНО ВПЛИВАЮТЬ
НА РОЗВИТОК НАУКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

Сучасні процеси розвитку юридичної науки характеризуються посиленням ролі людського фактора, який визначає специфіку, динаміку й темпи розвитку юридичної науки в цілому та окремих галузевих наук. Особливо це проявляється у кризові періоди, на етапах якісних перетворень у суспільстві, наприклад, під час переходу від однієї форми політичного режиму до іншого, зміни економічної системи суспільства тощо. Проте людський фактор перетворень в юридичній науці має внутрішнє протиріччя. Сили прогресу та сили консерватизму, сили динамізму та сили інерції, гальмування створюють своєрідне протистояння наукових шкіл, наукових концепцій, окремих думок учених, що позначається на потужності і спрямуванні розвитку юридичної науки. Залежно від співвідношення цих сил, спрямованості їх соціальної активності, наближеності до влади і, як наслідок потужності дії людський фактор набуває в різних точках наукового простору того чи іншого значення й може діяти і як фактор прискорення розвитку юридичної науки, і як фактор гальмування цього процесу.

Суб'єктивні фактори гальмування розвитку юридичної науки не є предметом її дослідження, проте їх вплив, особливо сьогодні, є руйнівним для подальшого розвитку юридичної науки в Україні. Наука адміністративного права ці питання майже не розглядає, оскільки вони вважаються предметом дослідження інших наук. Так, негативний вплив «суб'єктивних факторів» на розвиток юридичної науки досліджувався, в основному, в межах філософії права, частково в межах теорії держави і права. Наприклад, у працях К. Берка, Й. Голи, М. Комма, К. Поппера, З. Свободи, Г. Шульца та інших науковців країн світу [1]. Вважаємо, що розгляд негативних процесів у науці адміністративного права саме крізь призму проблем, породжених суб'єктивними чинниками, є корисним як для розуміння тих процесів, що відбуваються в даній науці, так і для подальшого її розвитку.

Тому метою статті є розгляд проблем науки адміністративного права, які породжені суб'єктивними чинниками.

Проблеми, що притаманні в цілому юридичній науці, є властивими і для науки адміністративного права. Ці проблеми обумовлені не лише об'єктивними причинами (зміна й розвиток суспільних відносин, криза влади й економічна криза, зміна статусу України як учасника міжнародних відносин, зближення правових систем країн Європи тощо), а й суб'єктивними чинниками (світогляд науковця, методи наукового пізнання, що були науковцем взяті за основу, амбіції тощо).

Слід зазначити, що основною перешкодою розвитку будь-якої науки є не стільки об'єктивні чинники, скільки суб'єктивне бачення вирішення теоретичних проблем окремими науковцями. У науці адміністративного права ці суб'єктивні чинники сьогодні набули навіть шкідливих та регресивних тенденцій, адже «професійність» учених та «етика» наукової діяльності безпосередньо впливають на рівень пізнання правових явищ [2, с. 114–117].

Пропонуємо сконцентрувати увагу на двох групах суб'єктивних чинників, які негативно позначаються на розвитку науки адміністративного права, – суперечливості науки й етиці наукової діяльності.

Існування суперечливих за змістом концепцій у межах науки адміністративного права свідчить, насамперед, про існування такого негативного явища в науці як «високий рівень теоретизації науки». Така теоретизація виникає тоді, коли в науці широко використовуються перший і другий рівні наукового пізнання та ігнорується третій рівень, який саме спрямований на систематизацію науки.

З'ясуємо, про які рівні наукового пізнання йде мова. Три рівні наукового пізнання притаманні будь-якій науці. Перший рівень – це емпіричні дослідження. Наприклад, у науці адміністративного права емпіричні дослідження допомагають виявити причини й динаміку росту адміністративних проступків, запропонувати й напрацювати ефективні заходи боротьби з ними, виявити недоліки в діяльності органів адміністративної юрисдикції та запропонувати дійові й корисні пропозиції щодо поліпшення чинного законодавства.

Другий рівень наукового пізнання пов'язаний із висуванням наукових гіпотез та обґрунтуванням наукових концепцій і вчень. Тобто вже на більш високому рівні узагальнюються емпіричні дослідження. Наприклад, обґрунтовується «управлінська» чи «сервісна» сутність адміністративних правовідносин, а водночас і сутність у цілому адміністративного права як галузі права.

Третій рівень наукового пізнання – це аналітичні узагальнення, які ґрунтуються на аналізі існуючих наукових концепцій, гіпотез, учень, об'єднаних предметом дослідження та спрямованих на систематизацію і структуризацію накопичених наукових знань.

В юридичній науці саме теорія держави і права відіграє роль третього рівня наукового пізнання. Однак про існування третього рівня наукового пізнання не слід забувати й під час характеристики галузевих юридичних наук. Це дуже важливо, адже теорія держави і права не завжди здатна відповісти на «суто» наукові проблеми, наприклад, науки адміністративного права. Якщо перший рівень наукового пізнання допомагає зрозуміти процеси, що відбуваються на практиці, та напрацьовує рекомендації щодо поліпшення ситуації, другий рівень надає логічність отриманим знанням, стимулює й забезпечує розвиток науки, то третій систематизує саму науку, в нашому випадку – науку адміністративного права [3, с. 8–10].

У сучасній науці адміністративного права виникла нагальна потреба розвитку саме третьої найвищої сходинки наукового пізнання, в межах якої відбувається самопізнання науки. З'ясуємо, чи зможе повноцінно розвиватись наука адміністративного права та пов'язані з нею законодавство і практика, якщо науковці, які працюють в одній сфері науки, використовують різну термінологію або однакові поняття, проте з різним змістовим наповненням.

Із цього приводу В.М. Протасов зазначає, що характерною ознакою того, що теорія вже втратила свої внутрішні можливості, що вона працює «на холостому ході», є формування в ній концепцій, заснованих практично на тому ж обсязі доказового матеріалу, внутрішньо струнких і логічних, проте із принципово відмінними, а часом і діаметрально протилежними теоретичними висновками. У резуль-

таті складається своєрідна рівновага концепцій, що призводить до стагнації теорії, припинення її розвитку. Це створює безвихідну ситуацію у вирішенні існуючих у теорії проблем [4, с. 9].

Тобто час від часу будь-яка наука досягає того рівня, коли їй для подальшого розвитку необхідно переосмислити саму себе. Таке переосмислення повинне спиратися, в першу чергу, на критичну оцінку основних положень науки та на перевірку ефективності її методологічних засобів. Лише в цьому випадку можна чекати на певні зрушення змістового характеру. Такого переосмислення потребують і розвинені системи знань, до яких відноситься також наука адміністративного права.

Одним із перших, хто запропонував досліджувати процесуальні явища на більш високому рівні, був В.М. Протасов. Він порадив використовувати в юридичній науці так званий «метатеоретичний підхід», тобто досліджувати проблеми науки. Так, В.М. Протасов пише: «Досить важливою уявляється й та обставина, що в метатеоретичному дослідженні основна ідея будь-якої теорії знаходить більш гнучке, більше «м'яке» обґрунтування. Це відбувається тому, що вона подається не прямолінійно, а мова йде ніби про свої, суто наукові проблеми і не стосується явищ дійсності. Хоча насправді до уваги беруться не лише наука, а й ті об'єкти дійсності, які вона вивчає. Вся проблематика предметної науки береться в комплексі, досліджується цілісно, ідеї науки розглядаються в єдності з її аргументами. Отже, головна ідея тієї чи іншої теорії одержує не лише більш гнучке, але й більш сильне обґрунтування, оскільки в результаті такого підходу складаються теоретичні системи з більшими методологічними можливостями й могутнішою аргументацією» [4, с. 11].

Розвиток науки адміністративного права пов'язаний також і з етикою наукової діяльності вчених, що займаються цією проблематикою.

Наприклад, К. Поппер свого часу сформулював дванадцять принципів професійної етики вченого [5]. Розглянемо деякі з них.

Один із принципів наголошує на тому, що в науці не може бути ніякого авторитету. Безумовно, авторитети в науці адміністративного права є. Вчені, які завдяки таланту, новаторству накопичують знання про адміністративне право, поступово набувають такого авторитету. Отже, перший принцип К. Поппера спрямований не на боротьбу з авторитетами, а закликає до ліквідації авторитарності в науці, яка може проявлятися, по-перше, в тому, що вчений вважає істинною та бездоганною лише свою думку, а думки інших хибними, а по-друге, в тому, що його учень (аспірант, докторант) у своїх наукових розробках не повинен суперечити основним положенням його наукового світогляду, і тому диктує напрями та межі наукового дослідження. Існування різних шкіл адміністративного права в Україні, з одного боку, свідчить про те, що в юридичній науці України відсутній авторитаризм, а з іншого – про наступництво (спадковість) ідей у науці в межах конкретної школи адміністративного права [6, с. 129-134]. Якщо раніше такі школи можна було визначити за територіальним принципом (київська, харківська, одеська школи адміністративного права тощо), то сьогодні, коли в межах міста функціонує декілька вищих навчальних закладів юридичної спрямованості, є доречним виділяти такі школи за прізвиськом науковця, навколо якого об'єдналися однодумці.

Наступний принцип К. Поппера стверджує, що кожен учений може помилятися, і за ним слід визнати право на помилку. На жаль, виявити помилку в межах науки адміністративного права можливо лише на першому рівні наукового пізнання, коли, наприклад, норми, які аналізує науковець, уже втратили чинність, або у висновках було взято за основу статистичні дані лише одного регіону, тоді як статистика інших регіонів суттєво відрізняється тощо. Коли ж мова йде про другий і третій рівень наукового пізнання, то знайти таку помилку стає фактично неможливим. Наприклад, адміністративісти радянських часів і сучасної України завжди критикували і критикують Д.М. Бахраха за те, що він відмовляється в системі заходів адміністративного примусу виділяти таку групу як заходи адміністративного попередження [7]. Однак чи можна вважати його думку помилкою? Звісно, ні, тому що кожний науковий термін має властивість із часом (епохою) змінювати свій зміст. Можлива така ситуація, що в майбутньому думки Д.М. Бахраха будуть підтримані переважною більшістю вчених та стануть тимчасово істинними в науці адміністративного права. Тому цілком погоджуємося з О.Б. Лисюткіним, який зазначає: «Помилка» й «омана» – подібні за змістом і співпадаючі за значенням слова, які у словниках тлумачаться як синоніми. Однак за колом використання ці терміни нерівноцінні, мають свій самостійний функціональний відтінок. Якщо «омана» – іменник, похідний від дієслова, що характеризує дію або процес, то «помилка» – іменник, що позначає результат, подію, стан. А оскільки вони відносяться ще й до знакової системи, то кожне з них окремо проявляє стійку тенденцію до формування свого власного предметного значення. Такий підхід дозволяє описати помилку як певну систему фіксації і зберігання інформації, як конкретний результат діяльності людини у процесі реалізації нею своїх інтересів і потреб. Омана ж визначається специфікою досліджуваного об'єкта, метою й можливістю його пізнання та виражає неправильне відображення індивідом властивостей і зв'язків предметів та явищ матеріального й духовного світу. Імовірність виникнення омани та допущення помилки не виключена на різних етапах абстрактного мислення і практичного втілення її результатів. Це обумовлене не лише здатністю свідомості відображати властивості об'єкта, але й складністю самої проблеми, її нерозробленістю, рівнем розвитку конкретного історичного знання та практики» [8, с. 20–26].

Один із принципів К. Поппера наголошує на тому, що вчений, маючи право на помилку, повинен все-таки спрямувати зусилля щодо їх мінімізації. Хибні думки й помилки в юридичній науці частково породжені організацією науки в Україні. Для того щоб здобувач захистив кандидатську чи докторську дисертацію, вона повинна мати наукову новизну. І якщо в межах кандидатської дисертації для цього достатньо розглянути якесь правове явище, яке не досліджувалося до того на монографічному рівні, то в межах докторської дисертації необхідно запропонувати такі наукові положення й науково обґрунтовані результати, які розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему і щодо яких здобувач є суб'єктом авторського права. Тому здобувач вагається, як йому належно вчинити. Існують такі два варіанти його поведінки:

1) він відстоює позицію, яка вже була задекларована й обґрунтована провідними фахівцями в цій сфері, при цьому шукаючи новизну в певних частковостях

(наприклад, розмірковуючи над питаннями, до яких процесів відноситься поняття процедури – до «статички» чи «динаміки»). Однак існує велика ймовірність, що здобувача звинуватять у тому, що ніяких концептуально нових висновків він у дисертації не запропонував, адже про це було вже сказано у працях видатних учених. Частковості ж на рівні докторської дисертації можуть не переконати спеціалізовану вчену раду чи МОН МС України;

2) наперекір думкам видатних учених, він пропонує нове бачення проблем адміністративного права, яке логічно викладене, обґрунтоване та має яскраво виражений елемент новизни. Однак при цьому збільшується можливість усвідомленої маніпуляції науковими фактами. Тобто задля отримання новизни здобувач свідомо може проявити наполегливість у помилках, а отримавши диплом кандидата чи доктора наук, такий учений, як правило, не визнає своїх помилок та приховує їх. Це теж частково пояснює розмаїття наукових концепцій в адміністративному праві.

Наступний принцип К. Поппера наголошує на тому, що вчений зобов'язаний уникати помилок скрізь, де це можливо. Неусвідомлені помилки завжди будуть мати місце в науці адміністративного права, адже вчені у своїй творчості зазвичай керуються інтуїцією.

Вважаємо, що уникати помилок у науці не значить уникати аналізу певних проблемних питань чи змовчувати про їх існування. На жаль, наукові керівники (наукові консультанти) іноді навіть радять здобувачам уникати в роботі аналізу певних питань за принципом «немає тексту в дисертації, яка присвячена проблемі, то й немає проблеми». Це збіднює науку адміністративного права.

Отже, краще робити неусвідомлені помилки, намагаючись вирішити теоретичну чи практично-прикладну проблему, ніж уникати в науковій діяльності проблемних питань, адже існування таких помилок свідчить про те, що цим шляхом вже хтось намагався пройти, і він виявився хибним. До того ж будь-яка наукова концепція, що побудована на перебільшенні ролі одних фактів та замовчуванні інших, приречена на провал за першого ж кропіткого наукового аналізу.

Один із принципів К. Поппера стверджує, що помилки можуть ховатись і в загальноновизнаних теоріях, що спонукає вчених шукати помилки в теоріях, які себе вже зарекомендували. Існування цього принципу ще раз свідчить про необхідність існування третього рівня наукового пізнання в будь-якій науці, адже з часом виникають нові питання, на які теорія не може відповісти. Цей факт підштовхує або до розвитку існуючої теорії, або ж до її заміни іншою, яка на сучасному етапі розвитку науки спроможна пояснити всі правові явища та відповісти на існуючі проблемні питання. У науці адміністративного права домінуючої теорії щодо розуміння багатьох правових явищ не існує. Є лише розрізнені концепції, які породжують в юридичній науці не стільки дискусію, скільки протистояння науковців. Тому є потреба в аналізі цих розрізнених концепцій адміністративного права та систематизації цього масиву знань.

Отже, розвиток будь-якої науки, в тому числі й юридичної, залежить не лише від об'єктивних, а й суб'єктивних чинників. «Професійність» учених та «етика» наукової діяльності мають безпосередній вплив на розвиток науки адміністративного права. Лише комплексний розгляд факторів, що впливають на розвиток нау-

ки адміністративного права і процесу, дає змогу зрозуміти процес пізнання такого явища як адміністративне право та осмислити різні підходи щодо його змістового трактування.

Література

1. Наука и будущее: борьба идей / Е.Я Баталов, Н.В. Мотрошилова, К. Марчек, О. Суша [и др.]. – М. : Наука, 1990. – 240 с.
2. Миколенко О.І. Проблеми розвитку науки адміністративного права і процесу / О.І. Миколенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 3. – С. 114-117.
3. Миколенко О.І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія / О.І. Миколенко. – Х. : Бурун Книга, 2010. – 336 с.
4. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории : монография / В.Н. Протасов. – М. : Юридическая литература, 1991. – 144 с.
5. Popper K.R. The Moral Responsibility of the Scientist / K.R. Popper // Encounter. – 1969. – № 32 (3). – С. 45-52.
6. Миколенко О.І. Наступництво в науці адміністративного права / О.І. Миколенко // Вісник запорізького національного університету. – 2012. – № 2. – Ч. 2. – С. 129-134.
7. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР : учеб. пособие / Д.Н. Бахрах. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 204 с.
8. Лисюткин А.Б. О понятии категории «ошибка» в юриспруденции: логико-философский аспект / А.Б. Лисюткин // Правоведение. – 1996. – № 3 (214). – С. 20-26.

Анотація

Миколенко О. І. Суб'єктивні фактори, які негативно впливають на розвиток науки адміністративного права. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду суб'єктивних факторів, які негативно впливають на розвиток юридичної науки в Україні. Розкривається їх сутність та особливості прояву в науці адміністративного права.

Ключові слова: юридична наука, наука адміністративного права, три рівні наукового пізнання, суб'єктивний фактор.

Аннотация

Миколенко А. И. Субъективные факторы, которые негативно влияют на развитие науки административного права. – Статья.

Статья посвящена рассмотрению субъективных факторов, которые негативно влияют на развитие юридической науки в Украине. Раскрывается их сущность и особенности проявления в науке административного права.

Ключевые слова: юридическая наука, наука административного права, три уровня научного познания, субъективный фактор.

Summary

Mikolenko A. I. Subjective factors that affect the development of the science of administrative law. – Article.

Article considers subjective factors that affect the development of legal science in Ukraine. It reveals their essence and peculiarities of science in administrative law.

Key words: jurisprudence, the science of administrative law, three levels of scientific knowledge, the subjective factor.